

Emina Karović

Ul. Vrbovska br.14, Sarajevo

Tel: 061 70 15 49

e-mail: eminakarovic@yahoo.com

„Inkluzija- nedoumice i perspektive“
Inkluzija djece s poteškoćama u razvoju
u redovan sistem odgoja i obrazovanja
(Prikaz inkluzije iz prakse nastavnika
osnovne škole)

Sarajevo, april, 2011. god.

Inkluzija: da ili ne?

Integracija - uključivanje djece s manjim poteškoćama u redovan sistem odgoja i obrazovanja.

Inkluzija - proces kojim u isto okruženje stavljamo djecu iste hronološke dobi, sa i bez posebnih potreba, radi njihove zajedničke igre, druženja i učenja.

Koliko smo puta čuli da je važno da se djeca sa posebnim potrebama u našem obrazovnom sistemu integrišu i inkludiraju u javne/ državne škole?

Koliko smo puta čuli da je inkluzija proces učenja i odgajanja djece sa posebnim potrebama zajedno sa djecom koja nemaju takvih potreba, sa ciljem da ta djeca imaju jednake mogućnosti u razvoju svojih tjelesnih, emocionalnih, društvenih i drugih sposobnosti?

Inkluzija bi trebala da omogućuje djeci s posebnim potrebama mogućnost da posmatraju, imitiraju i ostvare kontakte sa djecom koja su normalno razvijena, da se njihovi pojmovi i poimanje okruženja proširuju i bogate kroz čulna iskustva i percepcije, da se socijalno integrišu u skupinama svojih vršnjaka, da uz njih uče, nauče da se timski i u paru igraju, da nauče da poštuju i pomažu jedni druge. Ali, u praksi ova slika nije ovakva.

Stoga sam odlučila podijeliti svoja iskustva u radu sa djecom sa posebnim potrebama, iz kategorije djece sa lakšim tjelesnim oštećenjima, te težim mentalnim i emocionalnim potrebama.

Kratak pregled mišljenja stručnih timova o inkludiranim učenicima

Škola je u zadnjih nekoliko godina ostvarila saradnju sa nekoliko nevladinih organizacija i udruženja koji se bave radom sa djecom sa posebnim potrebama, te Centrom za slušnu i govornu rehabilitaciju Sarajevo. Pedagoško- psihološka služba Škole je uporno tražila individualizirane programe za svako dijete pojedinačno, ali se data obećanja nikada nisu ispunila, te su nastavnici i učitelji bili primorani sami prilagođavati programe za ove učenike.

Tako se desilo jedne godine, da sam zbog smanjenog broja učenika u odjeljenjima trećeg razreda, ostala bez svog odjeljenja u toku jednog polugodišta školske godine, te sam dobila posao asistenta učitelju za rad sa djecom sa posebnim potrebama. Odjeljenje je brojalo 26 učenika. Od toga su 2 učenika bila očigledno djeca sa posebnim potrebama. Kasnije smo ih detektovali još troje.

Ovi učenici su imali sljedeće opservacije:

1. Dječak Ivan D., imao je teški poremećaj govora, poremećaj pažnje, slabu koordinaciju, lošu finu motoriku, česte napade stida i anksioznosti, bio je veoma nervozan i nesiguran, slabo je komunicirao sa vršnjacima, često je bio bolestan, neuredan, i neuhranjen, te emocionalno potpuno zapušten od strane porodice. Dječaku je hitno trebao logopedski tretman, te rad cijelog tima stručnjaka na njemu i njegovoj porodici.
2. Djevojčica Lara M., je imala niže intelektualne sposobnosti, slabiju opštu motoriku, bila je veoma stidna i povučena, nije imala afektivne napade, ali je lako padala u

depresiju zbog neuspjeha u ostvarivanju školskih zadataka. U govoru je detektovana dyslexia i rhinolalia, te dysgraphia. Emocionalno je bila veoma zatvorena. Porodica je bila potpuno uključena u rad sa djevojčicom i saradnju sa Školom.

Rad nastavnika- asistenta u razredu

U početku se moj rad odnosio na sjedenje pored ovih učenika i individualni rad sa njima, naizmjenično. Učenici nisu imali nikakve posebne, individualiziranje programe po kojima bi lakše usvajali nastavno gradivo, nego se njihovo učenje oslanjalo na zapamćivanje osnovnih činjenica iz nastavnih lekcija koje je za ostale učenike predavala učiteljica. Učiteljica nije dobila nikakve upute kako da se postavi prema učenicima sa posebnim potrebama, te je često bila prepuštena sama sebi, da se organizuje u nastavnim testovima i izlaganju. Ubrzo se pokazalo da učiteljica nije bila motivisana da se posebno priprema za ovakav rad, jer je iziskivao mnogo vremena i posebne materijale i pomagala, a ona ih nije imala. Tako su ova djeca bila prepuštena sama sebi i svojim porodicama. Uz sve to, učiteljica je pokazivala negodovanje na prisustvo asistenta- nastavnika jer se osjećala kontrolisanom u svojem radu, pa je i prava saradnja sa asistentom, također, izostajala. Kabinet nije imao nikakva pomagala niti uslove za poseban rad sa ovom djecom. Vršnjaci su ih smatrali razrednim maskotama te su često izvodili neslane šale sa njima. Lara i Ivan su pristajali na sve nagovore drugara iz razreda samo da bi bili prihvaćeni u igru sa njima tokom pauza između časova. Njihove porodice su različito reagovala. Larina porodica je bila ogorčena na sistem, te je više puta molila i upozoravala da se dijete žali na odnos vršnjaka prema njoj. Učiteljica nije ništa poduzimala da se situacija promijeni. Ivanova porodica se uopšte i nije trudila da ga zaštiti jer su se stidjeli svog djeteta. Otac bi ga često fizički kažnjavao pred svima i govorio mu da je „mutav“.

Prilikom testiranja ili kontrolnih radova, Lara i Ivan su dobijali iste testove kao i ostali učenici. Učiteljica im nije pridavala puno pažnje jer je smatrala da oni ne mogu uraditi ništa od datih zadataka, pa je radije pomagala učenicima koji su bili nametljivi i stalno zapitkivali i tražili dodatna objašnjenja za rad. Lara i Ivan su bili potpuno prepušteni sami sebi u radu.

Nakon svog uvida u situaciju u razredu, tražila sam od Pedagoško- psihološke službe škole da mi pomognu u izradi individualiziranih planova za ove učenike. Sve što sam dobila bili su razrađeni individualizirani planovi za neko dijete iz Srbije, iz neke škole, koji su, naravno, bili prilagođeni tom djetetu. Zatim sam tražila da mi se pošalju nalazi i mišljenja stručnog tima iz Centra za slušnu i govornu rehabilitaciju (Sarajevo) i Centra „Vladimir Nazor“ (Sarajevo), te udruženja „Duga“ (Sarajevo), jer su ova djeca prošla njihove tretmane i procjene. Nakon dobijenih dokumenata započela je moja borba za ove učenike.

Ivan je imao veoma slabe rezultate na svim testovima (Gudinaf, Test upoređivanja znakova, Test perceptivne organizacije, Test neposrednog pamćenja slika, Binne- Simonova skala za mjerenje inteligencije), te je na osnovu opservacije i dobijenih rezultata na psihološkom testiranju imao veoma ispod prosječne mentalne sposobnosti u odnosu na njegovu hronološku dob. Uglavnom su bile uzrokovane edukativno- pedagoškom zapuštenošću, te je evidentirano da se kod djeteta radi o elektivnom mutizmu, tj. emocionalnoj uslovljenosti govora i razvoja.

Lara je imala malo ispod prosječne rezultate na svim testovima (isti testovi kao i za Ivana), ali je imala logopedski tretman, zahvaljujući brizi porodice, te privatnog učitelja kod kuće. Njeni rezultati su mogli biti i bolji, ali je imala emocionalne probleme zbog etiketiranja u školi, koje ju je stalno vraćalo da se zatvara u sebe i ne razvija socijalizaciju.

Shvativši da neću dobiti ničiju pomoć, i da sam prepuštena sama sebi u radu sa ovom djecom, odlučila sam napraviti individualizirane programe za ove učenike. Ali, moj problem je bio u tome što nisam defektolog po vokaciji, a učiteljica nije željela da te programe prihvati kao validne jer ih nije potpisao niko od nadležnih institucija (npr., Pedagoški zavod Sarajevo).

Ostalo mi je jedino da radim na njihovoj socijalizaciji i emocionalnom jačanju, te savjetodavnom radu sa njihovim porodicama. Uporedo sam radila na razvoju tolerancije ostalih učenika i njihovom osvješćivanju i razvoju humanosti i poštivanja prema osobama sa posebnim potrebama.

Kako smo mi društvo puno predrasuda i stereotipa, bilo je teško probuditi samilost i nježnost prema Ivanu i Lari kod drugih učenika. Klima u razredu nije bila pozitivna. Uspješni učenici su bili veoma agresivni i ambiciozni, dok su svi ostali ispaštali zbog neravnopravnog statusa kod učiteljice, pa se sav bijes i negodovanje često ispoljavao na psihičkom i fizičkom maltretiranju Lare i Ivana. Podsmijeh i ruganje su bili stalne reakcije na bilo kakvo oglašavanje njih dvoje.

Prvih sedmica rada u ovom odjeljenju napravila sam nekoliko radionica sa učenicima, na časovima Tjelesnog i zdravstvenog odgoja i Muzičke kulture. Radionice su imale za cilj uočavanje i toleranciju drugih i drugačijih od nas. Nakon ovih radionica učenici su polako počeli pomagati Ivanu i Lari pri ulasku u školu i pripremanju za rad na času.

Ali, još uvijek su se smijali njihovim usmenim odgovorima na nastavi, što je Laru često tjeralo na plakanje, a Ivana na agresivne napade ili potpuno povlačenje u sebe (sakrio bi se pod klupu, ili pokrio oči podlakticama). Zatim smo radili na osvještavanju i informisanju učenika da svi ljudi nemaju iste mentalne sposobnosti, opet kroz radionice. Postigli smo mali uspjeh, više ih niko nije nazivao „kretenima“ i „idiotima“.

Nakon dva mjeseca rada u razredu, Lara i Ivan su počeli više da pišu i da se opuštaju u radu. Bili su prihvaćeniji u igri, što ih je ohrabrialo da se manje povlače u sebe. Ali su i dalje ostajali problemi vezani za nastavne programe koji su se trebali prilagoditi. Lara je dobila privatnog učitelja kod kuće. Njeni roditelji su se potpuno odazvali saradnji i mnogo pomagali u radu sa Larom. Nažalost, Ivanovi roditelji su imali teške bračne probleme i nisu se nikako posvećivali svojoj djeci (Ivan ima mlađu sestru o kojoj najviše brine otac). Njegov napredak je bio dosta spor. I dalje je bio nesiguran i plahovit u radu, ali je bio manje agresivan. Njemu je najviše trebalo ljubavi i nježnosti. Govor mu se malo popravio, ali je i dalje bio teško razumljiv u izražavanju. Ponavljao bi naučene rečenice i kada one nisu odgovarale postavljenom pitanju. Počeo je pohađati i Muzičku sekciju, te su se ubrzo javili prvi znakovi osamostaljivanja; sam je želio obući jaknu i spakovati knjige u torbu, počeo je brisati tablu i javljati se na času, iako nije znao tačne odgovore na pitanja, a nekada bi dizao ruku i u toku predavanja da kaže svoje mišljenje.

Do kraja rada sa ovim učenicima (koje je trajalo puna četiri mjeseca), niko od mojih nadležnih nije učinio ništa da poboljša ili promijeni stav i stanje djece sa posebnim potrebama i njihovih porodica. Nikada nisam dobila posebne individualizirane programe za njih, niti specijalna materijalna pomagala. Nisu imali nikakav kutak u učionici u kojem bi se mogli odmoriti ili malo izdvojiti dok uče sa asistentom, nego smo se morali uklapati u rad na nastavi (uglavnom, tiho pričati bez mogućnosti da se krećemo i da se igramo dok učimo, bez ikakvih materijala za modeliranje ili posebnih pomagala). Postigli smo samo toliko da, uglavnom, budu prihvaćeni od svojih vršnjaka u razredu, te da ostala djeca budu strpljiva kada Ivan i Lara odgovaraju usmeno. Povremeno bi im davali lakše zadatke u igri i grupnom radu na nastavi, što ih je ohrabrialo i vraćalo im samopouzdanje.

Mišljenje i prijedlozi

Lara i Ivan nisu jedini učenici sa kojima sam radila u svojih 14 godina radnog staža nastavnika razredne nastave. Imala sam priliku raditi i u privatnoj školi sa djecom sa posebnim potrebama. U privatnim školama su kabineti za rad mnogo bolje opremljeni, pa je mnogo lakše integrisati i inkludirati ovu djecu. Osim toga, broj učenika u razredu nikad ne prelazi 16, pa je to optimalna grupa za inkluziju.

Nažalost, u javnim, državnim, školama ne postoje uslovi za inkluziju. Broj učenika u odjeljenjima je između 25 i 30, školski namještaj je star i neprilagođen djeci sa posebnim potrebama (mnogo oštih površina, težak namještaj od željeza, nema posebnih kutaka u učionicama za individualizirani ili samostalni rad, ...), ne postoje timovi koji su dužni napraviti individualizirane planove, nema kliznog rasporeda časova, mnogo je stepenica na ulasku u škole i u školskim hodnicima, nema posebnih toaleta za ovu djecu, učitelji i nastavnici koji imaju inkludirane učenike, nisu motivisani za rad, niti materijalno, niti su osposobljeni edukacijom za inkluziju...

Stoga je moj prijedlog sljedeći: djecu sa posebnim potrebama upisati u redovne specijalne škole, ali da ih se 1-3 puta sedmično dovodi u javne škole na socijalizaciju. Navikavanje bi bilo obostrano; djeca bez poteškoća u razvoju bi razvijala toleranciju i samilost prema djeci sa posebnim potrebama, a djeca sa posebnim potrebama bi se navikavala na veću grupu učenika u radu i brži tempo rada pri učenju i usvajanju novih vještina.

Također, nastavnici koji dobiju inkludiranu djecu u odjeljenje, trebali bi imati materijalnu motivaciju i posebnu edukaciju, kao i konstantnu saradnju sa institucijama i timovima stručnjaka koji se bave radom sa osobama sa posebnim potrebama.

Neizostavno, Ministarstvo obrazovanja i nauke, te Prosvjetno- pedagoški zavodi moraju uzeti učešće u rješavanju problema sa pravljenjem individualiziranih programa za inkludiranu djecu, te obezbjeđivanju materijalnih sredstava za opremanje posebnih učionica- igraonica u sklopu javnih škola i organiziranju seminara za nastavnike o osobama sa posebnim potrebama. Pri tome se trebaju jače povezati sa NVO- a koje imaju bogata iskustva u radu sa osobama sa posebnim potrebama i uključiti ih u svoje ekspertne timove.